

Kolmas Eurooppa 1900-luvulla: olematon vaihtoehto?

VESA SAARIKOSKI

ABSTRACT
Possibility of a
Third Europe in the
Twentieth Century

So-called Eastern Europe or East-Central Europe has been in history a region between Byzantine Orthodoxy and Western Catholicism, between the Islamic Ottoman Empire and the Habsburg Empire, between Russia/Soviet Union and Prussia/Germany, between the Warsaw Pact and NATO, briefly between East and West. This *Europe in Between* can be seen as a regionalized whole united by the historical experience of being in between. The image of the Europe in Between has been negative but there have been attempts to change this negative image to a positive one and create a regional identity, a kind of *Third Europe* between East and West. In this article the question of the Third Europe mainly introduced by the intelligentsia is examined in the 20th century emphasizing three points of time. In the middle of the First World War Friedrich Naumann, a German politician, wrote his theses about *Mittleuropa* and soon this German *Mittleuropa* was challenged by T.G. Masaryk's regional reconstruction composed of small peoples between Germany and Russia. The Central Europe debate launched by Milan Kundera in the 1980s tried to find a way out of Soviet-type homogenization by reconstructing a Central European identity. After the collapse of the Soviet system there have been some attempts to tinge the grey zone between the rich West of the EU and the poor Russian East with the idea of a Third Europe instead of the western alternative of the EU and NATO.

Johdanto

Vastakkainasettelu on ollut länsimaisen ihmisen keskeinen väline oman maailmansa jäsentämiseksi ja selittämiseksi. Dualistisella traditiolla, jossa teesille löytyy aina antiteesi, on länsimaisessa ajattelussa ja menneisyydessä pitkät perinteet. Ne liittyvät näkyvimmin lännen ja idän vastakkaisuuteen: mieleenpainuvimmat eurooppalaiset historiakuvat on sommiteltu tämän asetelman mukaan (ks. erityisesti Harle 1991, 25–32). Kylmän sodan vastakkainasettelu ja kahtiajako sopivat hyvin tähän historiaan. 1980- ja 1990-lukujen taitteen murroksessa selkeä asetelma romahti; maailmaa oli entistä vai-

keampi kuvata. Monesti vaikuttaa siltä, että murrosvuosia on eletty uuden maailmanjärjestyksen tai ainakin vakaan eli ennustettavan kehityksen odotuksessa. Eurooppalaisen järjestyksen kiintotähtinä ovat loistaneet EU ja NATO, joiden avulla on saatu joitakin vahvoja linjoja vedetyksi. Jäsentymättömyyttä on vaikea hyväksyä muuksi kuin välitiläksi.

Saksan ja Venäjän väliin jäävä alue, jonka muodostavat entiset kansandemokratiat ja neuvototasavallat, on dualistisessa traditiossa mielusti alueellistettu joko itään tai länteen. Kylmän sodan aikana alue selitettiin Neuvostoliiton kautta, ja nyt se näyttää kiinnostavan lähinnä EU:n ja NATO:n laajentumiskohteena.

Alueen maat ja kansat ovat »siirtymätalouksia», *matkalla* yhdestä toiseen, idästä länteen, sosialismista markkinatalouteen. Vaikka kielikuvamme ja ennusteemme mieluusti palautuvat aluetta rajaaviin reunaehtoihin, ne kuvaavat vain yhtä totuutta ja, vanhaa kliseetä lainaten, voittajien historiaa. Tästä »väli-tilasta» ja näistä »välimaista» avautuu kuitenkin myös kehityksen vaihtoehtoinen näkökulma, jonka voi nimetä kolmanneksi Euroopaksi. Sen hahmottaminen reunojen varjostuksesta edellyttää kuitenkin epämääräisyyden hyväksymistä ja vaihtoehtoisten historioiden näkemistä.

Tässä artikkelissa paikannetaan ja käsitteellistetään aluksi alueellinen ilmiö, jonka yhden ulottuvuuden voi nimetä Väli-Euroopaksi ja toisen kolmanneksi Euroopaksi. Sen jälkeen tarkastellaan kolmannen Euroopan vaihtoehtoa, älymystön ideoita ja tehtyä politiikkaa painottaen kolmea ajankohtaa 1900-luvulla. Kolmas Eurooppa tuli ensimmäisen maailmansodan aikana esiin sekä saksalaisena että saksalaisuuden haastavana pikkuvaltioversiona. Kylmän sodan aikana niin sanottu Keski-Eurooppa -keskustelu ja sen idealisoima vaihtoehto puolestaan haastoivat yksipuoluesocialismin. Lopuksi tarkastellaan kolmannen Euroopan ilmene mistä kylmän sodan jälkeen, kun valtavirta näyttää vetävän aluetta länteen.

Kolmas Eurooppa teoreettisena alueena

Saksan ja Venäjän väliin jäävä alue on kulttuurinen ja etninen mosaiikki. Heterogeenisuuden vuoksi sen yhtenäisyyden voi helposti kiistää (esim. Garton Ash 1986; Glenny 1990), mutta kuitenkin aluetta on toistuvasti yhtenäistetty seuraavankaltaisilla ilmaisuilla: *the borderlands, the soft center of Europe, the marchlands of Europe, no-man's lands, the middle region, the intermediate region, cordon sanitaire, barrière de l'est, die Schütterzone, Zwischeneuropa*. Näistä ilmaisuista ei pääsääntöisesti pysty tunnistamaan tai rajaamaan eksaktia tarkoitetta vaan pikemminkin epämääräisen alueproblematiikan. Alueen muodostumisen ja muodostamisen prosesseja tarkastelemalla tämä ilmiö voidaan kuitenkin käsitteellistää omilla ehdoillaan.

Alueellisuus (Saarikoski 1995a; 1995b, 228–232) on historian ja yhteiskunnan tutkimuksen

näkökulma alueiden muuttumisen ja muuttamisen selittämiseksi ja toisaalta sen selittämiseksi, miten tilasta on muodostunut tai on muodostettu ja mielletty alueita. Tila viittaa konkreettisesti luonnonmaantieteelliseen ympäristöön. Tämä ympäristö muuttuu historian ja yhteiskunnan tutkimuksen kannalta mielenkiintoiseksi, kun ihminen sijoittuu siihen. Ihmisen toiminta luonnonmaantieteellisessä kontekstissa tuottaa erilaisia alueita ja muuttaa niitä.

Alueiden synnyn ja muuttumisen prosessissa yksi keskeinen mittari on ihmisen tietoisuuden taso ja toiminnan intensiteetti. Kun ne ovat voimakkaita, kysymys on aktiivisesta *alueellistamisesta*, alueen tekemisestä tai muuttamisesta. Tällöin toiminnalle löytyy myös tietoinen subjekti, joka esimerkiksi tavoittelee alueyhteistyötä tai -yliyvaltaa. Kun ihmisen tietoisuuden taso ja toiminnan intensiteetti aluemuodostuksen prosessissa ovat heikkoja, kysymys on passiivisesta *alueellistumisesta*: alue syntyy tai muuttuu tiedostamatta ja tahattomasti.

Alueellistuminen–alueellistaminen eivät muodosta toinen toistaan poissulkevaa absoluuttista vastakkaisuutta. Alueellistuminen–alueellistaminen on jana, jonka vastakkaisissa päissä nämä käsitteet ovat. Janan keskivaiheilla aluemuodostuksen passiiviset ja aktiiviset elementit lomittuvat toisiinsa. Tälle janan harmaalle vyöhykkeelle voidaan kuvitella piste, jossa ilmiö muuttuu alueellistumisesta alueellistamiseksi. Tätä pistettä määrittävät alueellisen hahmottamisen, institutionalisoimisen ja symboloimisen ilmeneminen esimerkiksi siihen tapaan kuin Anssi Paasi on kuvannut alueen institutionalisoitumisteoriassa¹. Janaan ei automaattisesti sisälly kypsytymisen tai kehityskulun ajatusta alueellistumisesta alueellistamiseen.

¹ Paasi erottaa institutionalisoitumisessa neljä piirrettä: territoriaalisen hahmottumisen, käsitteellisen hahmottumisen, instituutioiden muodostumisen ja alueen institutionaalisen merkityksen vakiintumisen. Territoriaalinen hahmottuminen viittaa prosessiin, jonka kuluessa alue hahmotetaan selvästi rajatuksi kokonaisuudeksi. Käsitteellisen hahmottumisen prosessissa alueelle luodaan omat symbolinsa, jotka erottavat sen muista alueista. Instituutioiden muodostaminen ja vakiinnuttaminen merkitsevät sen välineistön syntyä ja jatkuvaa käyttämistä, jonka avulla aluetta ylläpidetään sekä konkreettisena että tietoisuuden tason prosessina. Paasi 1986, 30–32.

Itä-Eurooppaan samastunut Neuvostoliitto ja Länsi-Eurooppaan samastuva Euroopan unioni edustavat alueellistamista. Niiden väliin jäävä vyöhyke ei selvästikään tunnu istuvan tähän kategoriaan, ellei sitten näkökulmaa avarrta modernin takaiseen aikaan. Varhaisen keskiajan laajat etelä- ja länsislaavien valtiomuodostelmat tai keskiajan lopun Puola-Liettua antavat aineksia sellaisen vaihtoehtoisen historian hahmotamiseen, jossa heikko ja hajanainen olisikin vahva ja yhtenäinen. Uusimmalla ajalla tarkasteltu alue on kuitenkin ollut voittopuolisesti »näkyvätön Eurooppa» ja itsenäisenäkin hajanainen. Siksi on luontevaa etsiä sen mahdollista alueellista yhtenevyyttä ja samankaltaisuutta alueellistumisen näkökulmasta.

Ajatellaanpa suurta valtatieä. Se tuo ympäristöönsä monenlaisia asioita: huoltoasemia, levähdyspaikkoja, tienvarsimainoksia, ihmisvirtoja, onnettomuuksia, tien kunnossapitotöitä, melu- ja saastehaittoja ja niin edelleen. Kaukana toisistaan asuvat tienvarren asukkaat eivät todennäköisesti miellä kuuluvansa samaan »tienvarsialueeseen», ja monet hallinnolliset rajat saattavat erottaa heitä. Silti valtatie haittoineen ja hyötyineen on yhdistävä ja tuttu tekijä ja kokemus. Valtatie ei määritä selviä rajoja eikä välttämättä luo yhteistä alueidentiteettiä, mutta silti sen vaikutuksesta syntyy potentiaalinen alue. Samanlaisen vaikutuksen voi ajatella olevan vaikkapa jokireitillä tai muulla vesistöillä. Tämäntapaista ilmiötä voi kutsua *objektiiviseksi alueellistumiseksi*: jonkin ihmisen tai luonnon spatiaalisen luomuksen vaikutuksesta alueellistuu »ulkokohtainen» alue. Se on havaittavissa enemmän ulkopuolisen tarkkailijan kuin osallistujan (yksittäisen tienvarsiasukkaan) silmin.

Objektiivisen alueellistumisen kategoriassa Saksan ja Venäjän väliin jäävä, Suomesta Balkanille ulottuva alue on *Väli-Eurooppa* (Saarikoski 1994, 97–111; 1995a, 96–97). Väli-Euroopan tapauksessa on tien sijaan yhdistäväksi kokemukseksi ja alueen määrittäjäksi asetettava eurooppalainen lännen ja idän moniulotteinen raja. Tämä raja on yhä vaikuttava antiikista periytyvä mielikuva Kreikan ja Persian vastakkaisuudesta. Se on Länsi- ja Itä-Rooman kulttuurinen raja sekä raja katolisen ja ortodoksisen maailman välillä. Se on raja katolisen Habsburg-imperiumin ja islamilaisen Turkin

välillä. Se on myös sosioekonominen raja, ja poliittis-sotilaallisesti se on uusimmalla ajalla ollut ennen muuta raja saksalaisen maailman ja venäläisen maailman välillä.

Aiemmin mainitut aluetta yhtenäistävät ilmaisut (*borderlands* jne.) ovat kaikki tavalla tai toisella tämän yhdistävän kokemuksen, rajalla/välissä olemisen, synonyymeja. Kun Väli-Eurooppa on laajasti ymmärretystä rajaproblematiikasta alueellistunut ilmiö, merkitsee se väistämättä epämääräisyyttä ja heterogeenisuutta. Vastaukset rajaproblematiikan haasteeseen ovat myös olleet erilaisia ja tuottaneet erilaisia käytäntöjä ja instituutioita. Tässä mielessä Väli-Eurooppa on »ykseys erilaisuudessa». Epämääräisyydestään huolimatta Väli-Eurooppa nähdäkseni yleistää oikealla painotuksella keskiajalta tähän päivään ulottuvan alueellisen ilmiön.

Väli-Eurooppa on mielenkiintoinen ja monisäikeinen. Sen *Genesis* on kansainvaellusten jälkeinen keskiaika, ja sen synnyn kättilöinä toimivat maantiede ja väestökehitys. Tässä ei tarkoitukseni ole kuitenkaan keskittyä objektiivista alueellistumista edustavaan Väli-Eurooppaan ja sen ytimessä olevaan lännen ja idän rajaproblematiikkaan vaan Väli-Euroopan tiedostavaan kääntöpuoleen, jota voisi kutsua *kolmanneksi Euroopaksi*². Kolmannen Euroopan kysymyksen hahmottamiseksi tarvitaan kaksi uutta teoreettista ulottuvuutta.

Edellä esitettiin, miten valtatieen vaikutuksesta syntyy objektiivinen alueellistuminen, alue ilman alueidentiteettiä ja selviä rajoja. Mutta eikö valtatie ympärille voi muodostua myös tienvarsiasukkaiden alueellisen yhteenkuuluvuuden tunne? Eikö esimerkiksi joitain Pohjois-Amerikkaa halkovia legendaarisia, laulujen, juttujen ja suurten persoonallisuuksien myytittämiä valtateitä (malliin *Route 66*) voi pitää tällaisina alueina? Tienvarsiasukkaat ovat ylpeitä tiestään ja sen historiasta. Heitä ei enää yhdistä vain tien luoma samankaltainen ympäristö vaan myös heikko alueidentiteetti. Samaan tapaan Itämeren piirissä vallinneen talonpoi-

² Tässä »kolmas» ei ehdottomasti viittaa Euroopan konkreettiseen kolmijakoon: Euroopan voi perustellusti jakaa vaihtelevaan määrään ala-alueita. »Kolmas» viittaa pikemminkin vaihtoehtoon ja lännen ja idän dualismin kyseenalaistamiseen.

kaispurjehdus-instituution voi mieltää synnyttäen purjehtijoiden ja heidän yhteisöjensä tiedostaman merellisen suuralueen. Tällöin voi puhua *subjektiivisestä alueellistumisesta*: jonkin ihmisen tai luonnon spatiaalisen luomuksen vaikutuksesta syntyy alueellinen yhteenkuuluvuuden tunne ja »omakohtainen» alue.

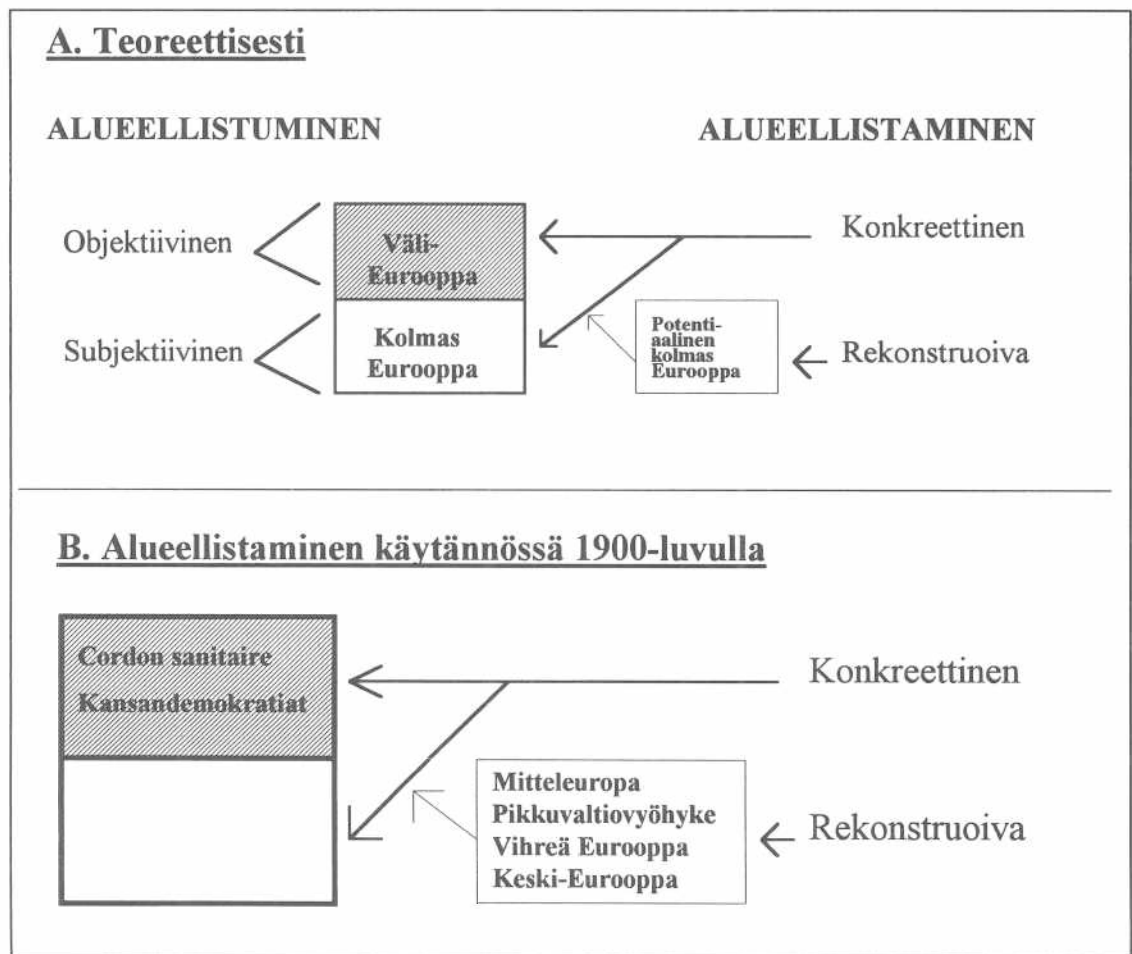
Tämän päivän näkökulmasta ei vaikuta kovin ilmeiseltä, että objektiivisella Väli-Euroopalla todella on subjektiivinen käänttöpuolensa kolmas Eurooppa ja sitä ylläpitävä välieurooppalainen yhteenkuuluvuuden tunne. Silti on mahdollista, että olemassa olevan todellisuuden toisiaan vasten pelatut häviäjät eivät, marxilaisista analogiaa käyttäen, ole löytäneet tai halunneet nähdä potentiaalista, objektiivisen alueel-

listumisen mahdollistamaa aluetietoisuuttaan. Kuka haluaisi samastua »väliinputoajien kerhoon»? Mielikuvat ovat kuitenkin muutettavissa.

Alueet ovat sekä konkreettisia paikkoja luonnonmaantieteellisessä ulottuvuudessa että yksilöllisiä ja kollektiivisiä mielikuvia. Alueellistamiseen liittyy yleensä aina aluetta tukevien mielikuvien luominen. Alueellistamisen aktiivista mielikuvatasoa voi kutsua *rekonstruoivaksi alueellistamiseksi*. Se viittaa tutkimuksen tai politiikan tai propagoimisen kaltaiseen toimintaan, jossa alueyhteyttä todistetaan, kyseenalaistetaan ja kumotaan erilaisilla vakuuttamisen argumenteilla ja erilaisin motiivein.

Välieurooppalainen älymystö on rekonstruoiva

Kuvio 1. Kolmannen Euroopan kysymys alueellisuuden kontekstissa.

nut oman kolmannen Eurooppansa ja pyrkinyt kasvattamaan siitä kollektiivista mielikuvaa. Seuraavassa katsotaan ennen muuta rekonstruoivan alueellistamisen näkökulmasta kolmannen Euroopan vaihtoehtoa 1900-luvulla: miten »kielteistä» Väli-Eurooppaa on yritetty (*Mittleuropa*, pikkuvaltiovyöhyke, vihreä Eurooppa) ja yritetään (1980-luvun Keski-Eurooppa -keskustelu ja sen kylmän sodan jälkeinen jatko) kääntää kolmanneksi Euroopaksi, itselliseksi alueeksi ja jopa vaihtoehdoksi idälle ja lännelle? (Vrt. kuvio 1).

Kolmannen Euroopan dialogi

Ensimmäisen maailmansodan kestäessä rekonstruointiin kaksi kauaskantoista kolmannen Euroopan ideaa, saksalaispainotteinen ja pikkuvaltiollinen. Kummankin rekonstruktion taustalla olivat sekä myyttinen historian »kultakausi» että nationalistisen lähihistorian mallit. Saksalainen »kultakausi» nojasi Pyhään saksalais-roomalaiseen keisarikuntaan, ja pikkuvaltiollinen painotus haki historiallista tukea keskiaikaisista slaavilaisvaltioista. Lähihistoriassa Saksan yhdistämishankkeiden sursaksalainen vaihtoehto – *von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt*³ – osoitti tien saksalaisen Euroopan kokoamiseen. Ei-saksalaisen kolmannen Euroopan vision saattoi puolestaan nähdä tšekkiläisen František Palackýn vallankumousvuonna 1848 esittämässä suunnitelmassa Habsburg-monarkian muuttamisesta vapaiden kansojen liitoksi (Kann 1977, 254).

Saksalaisen kolmannen Euroopan, *Mittleuropan* visioi ja popularisoi kristillissosialistinen poliitikko Friedrich Naumann vuonna 1915 samannimisessä kirjassaan. Naumannin lähtökoh- ta oli Saksan ja Itävalta-Unkarin aseveljeys, tavallaan suursaksalaisuuden revanssi, joka loi pohjan *Mittleuropan* historialliselle mahdollisuudelle: »Pysyvä ykseys idän ja lännen väliin, *Mittleuropa* Venäjän ja länsivaltojen väliin

³ Saksalaisen runoilijan ja kielentutkijan A.H. Hoffmann von Fallerslebenin 1840-luvulla kirjoittama tuleva kansallislaulu nimeää (saksalaisin nimin) rajapyykeiksi Koillis-Ranskan Maas-joen lännessä, Valko-Venäjältä Liettuun juoksevan Memel-joen idässä, Pohjois-Italian Etsch-joen etelässä ja Ison ja Vähän Bel- tin salmet pohjoisessa.

syntyy nyt tai ei koskaan» (Naumann 1915, 32. Suom. VS).

Naumannin *Mittleuropa* oli tulevaisuuden suunnitelma, jonka välttämättömyyden maailmansota osoitti. Sota tulisi johtamaan Euroopan kolmijakoon: »Eurooppaan muodostuu kaksi pitkää muuria pohjoisesta etelään, joista yksi kulkee suunnilleen Reinin alajuoksulta Alpeille, toinen Kuurinmaalta Romanian oikealle tai vasemmalle puolelle. Siitä tulee maanosan suuri ja väistämätön kolmijako» (Naumann 1915, 7–8. Suom. VS).

Sota ja sitä seuraavat uudet etupiiri- jaot indikoivat ihmiskunnan organisatorista murrosta: maailmanvaltiot, jotka pinta-alansa ja ihmismäärän perusteella olisivat suuralueita, nousisivat tulevaisuudessa maailmanjärjestyksen jäsentäjiksi. Tämän vision taustalla oli Naumannin geopolittisesti sävyttynyt organisaatiooppi. Ihmiskunta tulisi kaikilla elämänoilla ryhmittymään toimintaa tehostaviksi organisaatioiksi. Tieteen ja tekniikan voittokulku yhdenmukaistaisi ihmisten sosiaalisia ja työelämän rooleja ja johtaisi siten myös organisaatioiden koon kasvuun. Kehityksen loogisena päätepisteenä kansallisvaltioiden ja maailmanvaltioiden vaiheen jälkeen häämötti globaali valtio, ihmiskunnan organisatorisen kehityksen maksimi. Se oli kuitenkin kaukaisen tulevaisuuden asia. Parhaan aikaa elettiin kansallisvaltioista maailmanvaltioihin siirtymisen murroksaika. Iso-Britannia, Venäjä ja Yhdysvallat olivat lähinnä maailmanvaltioita. *Mittleuropa* saattoi parhaassa tapauksessa muodostua neljänneksi maailmanvaltioksi. Vaihtoehtona oli liittyminen joko venäläiseen tai brittiläiseen maailmanvaltioon.

Mittleuropan aktualisoiminen edellytti alueen vanhojen etnisten ja uskonnollisten ristiriitojen työntämistä sivummalle. Heterogeenisuus oli voitettava uuden ruohonjuuritason historiatietoisuuden rakentamisella. Samaan tapaan kuin baijerilaiset, preussilaiset, saksit ja muut saksalaiset kansat olivat löytäneet yhteisen historian Saksan yhdistyessä, mitteleuropalainen historia oli nähtävä hajanaisuuden läpi, tuotava esiin ja tarjottava ihmisille. Saksalaisen maailman oli myös oltava suvaitsevainen alueen muita kansoja ja elämäntapoja kohtaan.

Maailmanvaltiot olivat kuin eläviä organismeja, joilla oli oma kasvuidea ja -potentiaali. Jokaisen tulevan maailmanvaltion ytimessä oli

johtava kansallisvaltio. Saksa ei 1800-luvulla ollut muodostunut pelkästään merkittäväksi teollisuusvaltioksi, vaan se oli myös kehittynyt tai ainakin hyvää vauhtia kehittymässä organisaatiovaltioksi elämän joka sektorilla. Saksalaisista oli kasvanut yhteistyökykyisiä ja tulevaisuuteen suuntautuneita organisaatioihmisiä. Saksalainen organisoitumisperiaate ja tehokas työmetodi edustivat nykyaikaa ja tulevaisuutta, ja tämän myös tulevan *Mittleuroopan* muut kansat Naumannin mukaan myönsivät. Saksalainen tahdistin olisi antava elinvoimaisen sykkeen koko alueelle, jonka resurssit ihmisistä luonnonvaroihin olivat monin paikoin vajaa-käytössä.

Ensimmäinen käytännön toimenpide *Mittleuroopan* luomiseksi olisi erilaisten alueellisten organisaatioiden muodostaminen, mitä sodan aikainen yhteistyö pohjusti. Tärkein toimenpide olisi yhteisen tulliliiton luominen. Siitä edettäisiin sitten todelliseen keskinäisten sopimusten säätelemään *Mittleuroopaan*, »jota me emme todennäköisesti itse tule kokemaan mutta joka on oleva meidän näinä sodan päivinä syntyvien lapsiemme todellisuutta» (Naumann 1915, 229. Suom. VS).

Mittleuroopan haastoi tuoreeltaan ensimmäisen maailmansodan lopulla tšekkiläinen T.G. Masaryk, tulevan Tšekkoslovakian ensimmäinen presidentti. Keski- ja Itä-Euroopan imperiumien näköpiirissä olleen romahduksen ja wilsonilaisen politiikan mahdollistamana eurooppalaiseen panoraamaan avautui saksalaisten ja venäläisten väliin uudella tavalla pienten kansojen vyöhyke Lapista Kreikkaan (Masaryk 1922⁴). Tämän näkymättömän Euroopan kysymyksen ratkaiseminen oli Masarykin mukaan ensiarvoisen tärkeää koko Euroopan turvallisuuden kannalta: »Suurin osa viimeisten vuosisatojen sodista on käyty tällä vyöhykkeellä tai on saanut täällä alkunsa. Tämä vyöhyke, jolle lännestä tunkeutuvat saksalaiset, idästä venäläiset ja turkkilaiset, oli ja on Euroopan rauhan todellinen poliittinen vaaravyöhyke.

Suuret kansat uhkaavat alueen pieniä kansoja, jotka koettavat puolustaa itsenäisyyttään» (Masaryk 1922, 25. Suom. VS).

Masarykin mukaan uusi kolmas Eurooppa, jonka vanha teokraattinen järjestys oli pitänyt alistetussa asemassa, syntyisi uuden demokraattisen ja kansallisuusperiaatteeseen nojaavan maailmanjärjestyksen myötä. Saksalaisen Keski-Euroopan tuho olisi kolmannen Euroopan *Genesis*. Masarykin kolmas Eurooppa, pikkuvaltiovyöhyke oli saksalaisen maailman antiteesi, sorrettu sortajan vastakohtana, moniarvoinen yksiarvoisen vastakohtana, henkinen materialistisen vastakohtana, kulttuurinen tuoreus *fin de siècle* vastakohtana.

Masarykin visio oli vahvasti sidoksissa nationalismiin ja uusien kansallisvaltioiden muodostamiseen. Hänen mielestään kansallisvaltio ei kuitenkaan ollut vapaaehtoisien integraation tai internationalismin vastakohta vaan pikemminkin näiden uudelle ajalle tyypillisten kehityskulkujen mahdollistaja. Niinpä Puolan, Tšekkoslovakian, Jugoslavian ja mahdollisesti Ukrainan, joista oli muodostettava kansallisvaltiot, oli erityisen tärkeää olla yhteistyössä keskenään. Slaavilaisvaltioiden maantieteellistä yhteyttä voitaisiin myös lisätä Itävallan ja Unkarin rajalle perustettavalla käytävällä, joka yhdistäisi Tšekkoslovakian Jugoslaviaan. Joka tapauksessa olisi kansainvälisesti taattava vähintään rautatieyhteys Bratislavasta Adrianmerelle.

Masaryk ei kuitenkaan ollut varsinainen panslavisti. Hänen kolmas Eurooppansa ei rajoittunut vain slaavilaisiin valtioihin, vaikka niistä käytännössä näyttikin olevan helpointa muodostaa saksalaisen maailman vastainen puolustuksellinen rintama. Pikkuvaltiovyöhykettä yhdisti eräänlaisena pohjavirtana pienten kansojen vahva kulttuuritietoisuus, jonka välissä olemisen historia oli muokannut. Siten muutkin pienet kansat kuten baltit, romanialaiset ja unkarilaisetkin kuuluivat samaan yhteyteen, ja ne oli nivottava demokraattiseen yhteistyöhön. »Aasialaiseen Venäjään» Masaryk suhtautui viileän käytännöllisesti: Venäjää tarvittiin Saksan vastapainona. Pikkuvaltiovyöhyke rakentui Saksan ja Venäjän vastakkainasettelun varaan – ainakin siihen saakka, kunnes uusi demokraattinen Eurooppa ja uusi ihminen, *homo europaeus*, valtaisivat näyttämön.

⁴ »Uusi Eurooppa» julkaistiin jo syksyllä 1918 sekä englanniksi että ranskaksi, saksaksi vasta sodan jälkeen v. 1922. Masaryk esitti kuitenkin kirjansa perusajatuksat jo toukokuussa 1915 Britannian Foreign Officelle laatimassaan muistiossa »Independent Bohemia». *Zeman* 1990, 78–79.

Masarykin ja Naumannin kolmannen Euroopan alueelliset tarkoitteet olivat täysin vastakkaisesti painottuneet: Masarykin kolmannen Euroopan muodostivat Saksan ja Venäjän väliset pikkuvaltiot ja Naumannin kolmannen Euroopan ydin oli saksalainen maailma. Kummankin rekonstruktion voi nähdä viittaavan subjektiiviseen alueellistumiseen, joka haluttiin osoittaa. Masarykin mukaan välieurooppalaisuus oli luonut oman, vaikkakin vaikeasti määriteltävän pienten kansojen kulttuuritietoisuuden. Naumannin mukaan taas ihmiskunnan organisoitumiskehitys osoitti *Mitteeurop*an välttämättömyyden, minkä myös alueen kansat ainakin potentiaalisesti ymmärsivät. Nämä kaksi rekonstruoivan alueellistamisen näkemystä asettivat puitteet tähän päivään ulottuvalle kolmannen Euroopan dialogille.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Suomesta Kreikkaan ulottuva pikkuvaltiovyöhyke itsenäistyi. Tavallaan tämä merkitsi masarykilaisen kolmannen Euroopan voittoa, mutta todellisuudessa kolmatta Eurooppaa ei kuitenkaan syntynyt. Tämä ei johtunut yrityksen puutteesta. Toisiinsa kietoutuneet alueellistamishankkeet *cordon sanitaire*, *pikku entente* ja *reunavaltiot* olivat kaikki hyvin aktiivisia: esimerkiksi vuosien 1919–1927 aikana järjestettiin 40 reunavaltiokonferenssia Puolan, Baltian maiden ja Suomen (alkuvuosina myös Ukrainan) kesken (Lehti 1994, 357–358). Turvallisuuspolitiikan motivoimat alueellistamishankkeet edustivat alueen kansojen näkökulmasta pakoa välieurooppalaisesta historiasta. Ranska puolestaan pyrki omien turvallisuuspoliittisten motiiviansa vuoksi alueellistamaan nimenomaan Väli-Euroopan, *cordon sanitaire* -vyöhykkeen Venäjän ja Saksan väliin (Hovi 1975; 1984). Alueen kansoilla ei kuitenkaan ollut edes Ranskan tukemina voimaa objektiivisen alueellistumisen, historiallisen Väli-Euroopan voittamiseksi. Toisaalta tähän turvallisuuspoliittisesti sävyttyneeseen alueellistamiseen ei sisällynyt sellaisia elementtejä, joiden avulla kielteinen Väli-Eurooppa olisi voitu laajemmin mieltää positiiviseksi kolmanneksi Euroopaksi. Väli-Euroopan torjuminen ei synnyttänyt alueidentiteettiä.

Ehkä lähimmäksi subjektiivisen alueellistumisen kolmatta Eurooppaa, ja vieläpä hyvin masarykilaisessa hengessä, pääsi vihreän Eu-

roopan idea, joka pohjasi alueen rakenteelliseen ja elämäntapaan perustuvaan maatalousvaltaisuuteen ja vaikutusvaltaisiin agraaripuolueisiin. Agraarin alueidentiteetin pohjana oli monia yhdistäviä tekijöitä kuten yleinen maatalousvaltaisen yhteiskunnan reaktio urbanisoitumista ja sen arvoja vastaan (vrt. Länsi-Eurooppa) sekä sosialistisen työväenliikkeen esittämä haaste (vrt. Itä-Eurooppa). Tšekkoslovakian vahva talonpoikaispuolue oli keskeisesti toteuttamassa vihreää visiota. Prahaan perustettiin 1920-luvun alussa kansainvälinen agraaritoimisto, jonka piti olla ensiaskel »vihreään internationaaliin». Välieurooppalaiset agraaripuolueet muodostivat järjestön ytimen, ja sen aatteellinen sisältö tiivistyi demokraattiseen agrarismiin. Käsite piti sisällään maaseutuyhteiskunnan puolustamisen, talonpoikaisen kansan ihailun, maan yksityisomistuksen turvaamisen, osuustoiminnan kehittämisen, demokraattisen keskustapolitiikan tukemisen, kansallisten arvojen tunnustamisen ja pasifismin. Visio välieurooppalaisesta »talonpoikaisdemokratioiden rintamasta» luhistui kuitenkin talouslaman ja autoritaarisen politiikan haasteeseen (Mylly 1979).

1930-luvulla kolmannen Euroopan dialogissa saksalainen vaihtoehto sai taas äänensä kuuluviin. Hyvin lähelle *Mitteeurop*an ideaa tuli saksalaisen Giselher Wirsingin puheenvuoro, jossa hän tavallaan tunnusti masarykilaisen kolmannen Euroopan, *Zwischeneurop*an, mutta samaan hengenvetoon todisti Saksan ja *Zwischeneurop*an kuuluvan yhteen. Hänen mukaansa ne muodostivat alueyksyyden (*deutsch-zwischen-europäischen Raumeinheit*) kapitalistisen lännen ja bolševistisen idän välissä (Wirsing 1932). Jossain mielessä Hitlerin *Neuropa* oli *Mitteeurop*an vääristymä, täysin vailla Naumannin ja Wirsingin visioihin sisältyvää yhteyden ja suvaitsevouden ajatusta.

Keski-Eurooppa -keskustelu

Kansandemokratiat ja uudet neuvostotasavallat olivat Neuvostoliiton politiikassa toisaalta Itä-Euroopan alueellistamista yhteiskunnallisesti ja ideologisesti yhtenäiseksi alueeksi ja toisaalta Väli-Euroopan alueellistamista turvavyöhykkeeksi kylmän sodan toista osapuolta vastaan. Kansandemokratioiden vyöhykkeeseen sisältyi

silti potentiaalisesti kolmannen vaihtoehdon mahdollisuus. Totalitarismin vahva jälkikuva on osittain peittänyt sen kolmanteen Eurooppaan liittyneen idealismin, jota eräät tulevien kansandemokratioiden sosialistit edustivat välittömästi toisen maailmansodan jälkeen. Neuvostoliitto ei kuitenkaan antanut sijaa vaihtoehdoille, esimerkiksi Titon Jugoslavian kaavailema Balkanin integraatio torjuttiin jyrkästi (Jelavich 1989, 320–329). Prahan kevään »ihmiskasvoinen sosialismi» lakaistiin myös nopeasti maton alle, mutta sen tarjoama mahdollinen kolmas vaihtoehto näkyi vielä vuoden 1989 murroksessakin, erityisesti Itä-Saksan uudistusliikkeen *Neues Forumin* julkilausumissa.

Kylmän sodan kolmas Eurooppa tuli selvimmän näkyviin 1980-luvun suuressa Keski-Eurooppa -keskustelussa, jonka aktiivisimpia osanottajia olivat tšekkiläiset, unkarilaiset ja puolalaiset toisinajattelijat. Keskustelun ajankohtaisen poliittisen kontekstin muodosti Afganistanin miehityksen, Puolan sotatilan ja reaganismin luoma kireä ilmapiiri, joka vuosikymmenen toisella puoliskolla alkoi lauhtua Gorbatšovin politiikan myötä. Keski-Eurooppa -keskustelu pyrki elävöittämään kansandemokratioiden ja sosialismin aikaa varhaisempaa identiteettiä ja erottamaan aluetta neuvostojärjestelmästä (Schöpflin 1989, 27). Se pyrki osoittamaan kulttuuriin nojaavan subjektiivisen alueellistumisen, joka oli »aidompaa» ja »luonnollisempaa» kuin toisen maailmansodan jälkeinen pakkoalueellistaminen.

Uudessa Keski-Eurooppa -keskustelussa oli myös saksalainen juonteensa, joka nousi Länsi-Saksan *Ostpolitik* -keskustelusta 1980-luvulla. Länsi-Saksan sosiaalidemokraatit esittivät 1980-luvulla *Mitteleuropan* renessanssin protestiksi Euroopan jakoa vastaan. Yksi *Ostpolitikin* formuloijista, kommentaattori Peter Bender totesi puolueen *Mitteleuropa*-symposiumissa vuonna 1987, että Eurooppa oli jaettu marginaaleista käsin, mutta sen yhtenäisyys saattoi kasvaa keskeltä, *Mitteleuropan* ajatuksesta. Liennytyksen kaipuu yhdisti saksalaisia enemmän Belgradiin ja Tukholmaan, Itä-Berliiniin ja Varsovaan kuin Pariisiin tai Lontooseen (Garton Ash 1994, 316).

Varsinaisen syyksen keskustelulle antoi länteen muuttaneen tšekkirjailija Milan Kunderan poleeminen artikkeli *The Tragedy of*

Central Europe (1984a ja 1984b⁵), joka toi polttopisteeseen kysymyksen kolmannen Euroopan omasta potentiaalisesta alueidentiteetistä. Kunderan mukaan Saksan ja Venäjän väliin jäävä *Keski-Eurooppa* oli ennen muuta historiallisen kohtalon sävyttämä oma kulttuurinen identiteettinsä. Alueena Keski-Eurooppa oli rajoiltaan epämääräinen ja vaihtuva: »Sen rajat ovat kuvitteellisia, ja ne täytyy vetää aina uudelleen ja uudelleen vaihtuvien historiallisten tilanteiden mukaan» (Kundera 1984b, 106. Suom. VS).

Keskieuropallaisuuden historialliset juuret ulottuivat Kunderan mukaan ainakin 1300-luvun puoliväliin, jolloin Böömiin perustettiin Kaarlen yliopisto. Siellä syntyi idea monikansallisesta yhteisöstä, jossa jokaisella kansalla oli oikeus omaan kieleensä. Keskieuropallaisuus näkyi yliopiston rehtorina toimineen Jan Husin uskonnollisessa reformiliikkeessä, samoin Matias Corviniuksen ajan unkarilaisessa renessanssissa ja Habsburg-monarkian federaalisissa piirteissä. 1600-luvulla keskieuropallaisuus ilmeni omaperäisenä barokkikulttuurina (*baroque Central Europe*), joka yhdisti aluetta Salzburgista Vilnaan (tästä ks. Lövei 1993). Myös juutalaisuus kuului oleellisesti Keski-Eurooppaan. 1900-luvun alun Keski-Eurooppaa, kulttuurista suurvaltaa, ei voinut kuvitella ilman juutalaista älymystöä. Habsburg-monarkian pohjalta Keski-Euroopasta olisi voinut kehittyä suuri ja kiinteä yhdenvertaisten kansojen kokonaisuus, kuten jo František Palacký oli vuonna 1848 hahmotellut, mutta tämä konsepti hajosi ennen demokratisoitumistaan. Keski-Eurooppa oli ja pysyi pienten kansojen kulttuuriyhteytenä.

Epävarmuuden ja kyseenalaistamisen historia oli synnyttänyt vahvan ja omalaatuisen historiakäsityksen, joka oli pessimistinen ja epäluuloinen, eräänlainen voittajien historian ja suurten kertomusten negatio. Keski-Eurooppa oli historian objekti:

»Pienten kansojen perheenä Keski-Euroopalla on oma näkemyksensä maailmasta, näkemys, joka perustuu syvään epäluuloon Historiaa kohtaan. Historia, tuo Hegelin ja Mar-

⁵ Sama artikkeli ilmestyi *Granta*-lehdessä nimellä »A Kidnapped West or a Culture Bows Out». Seuraavassa viitataan tähän.

xin jumalatar, tuo järjen inkarnaatio, joka tuomitsee meidät ja sovittaa kohtalomme, se on valloittajien Historia. Keskieurooppalaisia ei voi erottaa Euroopan Historiasta. He eivät voi olla sen ulkopuolella. He edustavat tämän Historian nurjaa puolta: sen uhreja ja sivullisia. Juuri tämä harhakuvitelmissa riisuttu näkökulma historiaan on heidän kulttuurinsa lähde» (Kundera 1984b, 108. Suom. VS).

Venäläinen traditio oli Kunderan mukaan monessa suhteessa keskieuropalaisen kulttuurin antiteesi. Keski-Euroopan tragedia oli sen joutuminen toisen maailmansodan jälkeen itselleen vieraaseen »toiseen sivilisaatioon». Euroopan kolmijaossa Keski-Eurooppa oli ristivetoinen kolmas osapuoli: »Länsi-Eurooppa, Itä-Eurooppa ja vaikeaselkoisimpana se Euroopan osa, joka on maantieteellisesti keskellä, kulttuurisesti lännessä ja poliittisesti idässä» (Kundera 1984b, 96. Suom. VS). Keski-Euroopan kulttuurinen identiteetti oli jatkuvasti uhattuna »toisen sivilisaation» yhteydessä. Se ei kuitenkaan ollut vielä tuhoutunut. Sen elinvoima näkyi kulttuurin siivittämässä vastarinnassa, josta Kunderan oma kokemus oli Prahän kevät. Muun Euroopan silmissä Keski-Eurooppa oli jo sulautunut Itä-Eurooppaan, mutta unohtaessaan Keski-Euroopan Eurooppa samalla silmänsä itseään uhkaavalta »keskieurooppalaisuudelta», marginalisoitumiselta idän ja lännen puristuksessa. Tältä pohjalta Kunderan esittämä Keski-Euroopan tragedia kasvoi ennen muuta Euroopan tragediaksi ja postmodernismin kritiikiksi.

Kunderalle Keski-Eurooppa oli Euroopan osoitin. Ellei Keski-Eurooppaa tunnustettu, merkitsi se koko historiallisen Euroopan kuolemaa. Eurooppa oli ensin kristinopin projekti, uudella ajalla siitä tuli modernin kulttuurin projekti, ja nyt tämä moderni oli muuttumassa hengtömäksi. Eurooppalaisuuden ydin oli kiihtymässä pois: »Kauan sitten Jumala sai väistyä modernin kulttuurin tieltä, nyt tämä kulttuuri on väistymässä» (Kundera 1984b, 118. Suom. VS). Kunderan eurooppalainen kulttuuri sitoutui moderneihin muotoihin: kirjallisuuteen, runouteen, maalaustaiteeseen, sävellyksiin, kuvanveistoon, arkkitehtuuriin, filosofiaan ja teatteriin. Hän asetti vastakkain kulttuurin ja postmodernin kertakäyttömedian; tämä on myös

yksi Kunderan 1990-luvun alussa ilmestyneen *Kuolemattomuuden* kantavista teemoista (Kundera 1992). Lännessä postmodernismi oli voittamassa. Keski-Euroopassa älymystö taisteli edelleen modernin projektin, Euroopan puolesta.

Alueellisuuden näkökulmasta Kunderan rekonstruktiossa, joka tuli hyvin lähelle masarykilaista ajattelua, näkyvät sekä objektiivisen alueellistumisen Väli-Eurooppa että subjektiivisen alueellistumisen kolmas Eurooppa. Väli-Eurooppaan viittaa yhteinen välissä olemisen historia ja kolmanteen Eurooppaan tästä historiasta nouseva historiatietoisuus ja kulttuurisuus. Kundera argumentoi ikuisen häviäjän kulttuuriseksi selviytyjäksi, käänsi Väli-Euroopan Keski-Euroopaksi, jolla oli historiallinen tehtävä modernin ja Euroopan puolustamisessa postmodernia Länttä ja totalitaristista Itää vastaan. Kunderan rekonstruktiossaan käyttämät elementit (venäläinen antiteesi, Habsburgtraditio, juutalaispainotus, opportunistinen historiatietoisuus ja moderniin sitoutunut kulttuurikäsitys) ja itse rekonstruktion epämääräisyys (Keski-Euroopan alueellinen tarkoite) antoivat tilaa sekä myötäileville että vastustaville argumenteille (eräitä keskeisiä puheenvuoroja on koottu teokseen Schöpflin ja Wood 1989).

Vakuuttavimmilla argumenteilla kolmannen Euroopan alueellisen yhtenäisyyden perusteli jo 1980-luvun alussa unkarilainen historioitsija Jenő Szücs. Hän esitti, miten moderni Eurooppa selittyi pohjimmiltaan nykyisyyteen saakka varhaisen historian muovaamalla rakenteilla, jotka olivat luoneet aluejaon Länteen, Itään ja niiden väliin lomittuvaan kolmanteen Eurooppaan, *itäiseen Keski-Eurooppaan* (Szücs 1983). Kriitikoiden mielestä Keski-Eurooppa oli vain mielikuva, jolla ei ollut vastinetta todellisessa maailmassa. Itävaltalaisyntyisen kirjallisuuskriitikon Egon Schwarzin mukaan 1980-luvun Keski-Eurooppa oli vapauttava utopia, kulttuurinen konsepti, jota käyty keskustelu piti yllä (Schwarz 1989, 153). Mutta tällöinkin se oli alue rekonstruoivan alueellistamisen objektina. Brittiläisen historioitsijan ja kolumnistin Timothy Garton Ashin skeptismi puolestaan sopi hyvin lännessä vallinneeseen dualismin traditioon, mutta kieltäessään Keski-Euroopan hän itse asiassa kuvasi sen »ykseyden erilaisuudessa» varsin osuvasti:

»Jos suhtaudumme ideaan uudesta Keski-Euroopasta sen vakuuttamisena, että on olemassa yhteinen keskieuropalainen menneisyys vuotta 1945 edeltäneinä vuosisatoina, kuten (Geörgy) Konrád ja Kundera näyttävät ehdottavan, tulemme välittömästi ek-symään historiallisen sekasotkun muodostamaan ryteikköön. Se on loputon, hämäävä ryteikkö, alue, jossa kansat, kulttuurit ja kielet ovat kietoutuneet mielikuvituksellisesti yhteen, jossa jokaisella paikalla on useita nimiä ja ihmiset vaihtavat kansallisuuttaan yhtä usein kuin kenkiään. Se on lumottu metsä täynnä velhoja ja noitita, ja sen sisäänkäynnin yllä lukee: 'Abandon all hope ye who enter here, of ever again seeing the wood for the trees.' Jokainen yritys yhteisen keskieuropalaisen historian 'olemuksen' tavoittamiseksi on joko absurdia pelkistämistä tai toivottoman epämääräistä.» (Garton Ash 1986. Suom. VS).

Jälkikäteen Keski-Eurooppa -keskustelussa voi nähdä vuotta 1989 ennakoineen henkisen aallon, vaikka monet puheenvuorot olivatkin varsin pessimistisiä. Keski-Euroopan rekonstruoi-va alueellistaminen oli osa toisinajattelua, jonka vaikutus yksipuoluesosialismin romahtamiseen taloudellisten ja suurvaltapolitiittisten realiteettien rinnalla on epäselvä. Keskustelussa oli myös paikallissävyytä. Esimerkiksi Jugoslaviassa keskieuropalaisen identiteetin elvytys kosketti erityisesti Sloveniaa ja Kroatiaa ja oli omalta osaltaan vetämässä rajaa Serbiaan päin (Matvejevic 1989, 183–185).

Kolmas Eurooppa kylmän sodan jälkeen

1990-luvun alussa Länsi-orientoinnin rinnalla tuotiin välieurooppalaisessa kontekstissa esiin sekä nationalistinen että paneurooppalainen vaihtoehto (Hatschikjan 1994). Nationalismin näkökulmasta esitetty vaihtoehto suhtautui epäillen eurooppalaiseen integraatioon ja halusi pitäytyä välieurooppalaisessa yhteistyössä. Nationalismin oma logiikka antaa kuitenkin huonot edellytykset yhteistyöhön alueella, jossa on paljon seka-asutusta ja rajakiistoja. Nationalismiin pitäisi masarykilaisen ideaalin mukaan liittää demokratia vähemmistöoikeuksineen, jolloin vähemmistöt voisivat olla pääkansoja yhdistäviä linkejä. Bosnian sota tai lievempiä esimerkkeinä Romanian ja Slovakian vähem-

mistöpolitiikat osoittavat, miten kaukana tällaisesta ideaalista ollaan.

Paneurooppalainen vaihtoehto edusti pitkälti kylmän sodan jälkeistä uuden Euroopan idealismia. Siinä kuului masarykilaisia ja Keski-Eurooppa -keskustelun kaikuja, joissa painotettiin nimenomaan kulttuuria (esim. Vaculík 1990). Näkyvin idealisti oli Tšekkoslovakian presidentiksi noussut entinen toisinajattelija Václav Havel. Hänen kirjoituksissaan näkyi selvästi kulttuurisen Keski-Euroopan kaipuu. Keskieuropalaisuuden parhaat piirteet piti laven-taa koko Eurooppaan:

»Materialismi on ehkä idässä epäonnistunut ideologiana, mutta lännessä se on ilman muuta saavuttanut riemuvoiton elämäntapana. Vaurauden ja turvallisuuden lupausten vastineeksi monet eurooppalaiset unohtivat aivan liian halukkaasti ajatuksen laajemmas-ta Euroopasta, sen henkisistä arvoista, humanistisista ihanteista ja älyllisestä yhteenku-luvuudesta.» (Havel 1990).

Presidentti Havelin ja pääministeri Václav Klausin asema on kuin miniatyyri vallitsevas-ta tilanteesta. Havel (Keski-Eurooppa, vaihto-ehto) on vain filosofinen keulakuva, kun taas thatcherilaista politiikkaa Tšekin maahan aja-va Klaus (materialistien ja realistinen Länsi) on todellinen vallankäyttäjät (Martinsen 1994). Kylmän sodan jälkeisen välieurooppalaisen alueen motoksi nousi *Back to Europe*. Paluu Eurooppaan tarkoitti nimenomaan paluuta (sinänsä epähistoriallinen kielikuva) Lännen yhteyteen, mikä on konkretisoitunut alueen valtioiden pyrkimyksinä liittyä EU:hun ja NATO:on. Näennäisesti kolmatta Eurooppaa indikoivat alueellistamisprojektit (kuten Alppi-en-Adrianmeren alue, Keski-Euroopan aloite, Visegrad maat ja Karpaattien-Tiszan alue, ks. Saarikoski 1994, 132–136; 1995b, 242–249) ovat ennen muuta ponnahtauslautoja Länteen, pakoa Väli-Euroopasta samaan tapaan kuin maailmansotien välisen kauden alueellistamis-projektit.

2000-luvun kynnyksellä potentiaalisen kolmannen Euroopan vaihtoehdon voi nähdä elävän lähinnä kolmessa osittain toisiinsa kietoutuneessa ulottuvuudessa: kulttuurissa, Länsi-skeptisyydessä ja näkymättömässä *Mittleuro-passa*. Kulttuurinen Keski-Eurooppa, jonka kunnianhimoisena tavoitteena on alueellinen

yhteistyö, ei ole kuollut, vaikka sitä tukevat puheenvuorot (esim. Magris 1993; Romsics 1993) eivät erityisesti läntisessä julkisuudessa olekaan saaneet paljon tilaa. Myös tieteellisessä mielessä kolmannen Euroopan omaleimaisuus on alkanut kiinnostaa kansandemokratioiden kauden jälkeen. Hyvä esimerkki on unkarilaisen Szegedin yliopiston projekti, jossa Väli-Eurooppaa (*Köztes-Európa*) lähestytään »ykeys erilaisuudessa» -näkökulmasta. *Köztes-Európa* viittaa Suomesta Kreikkaan ja Böömistä Moldovaan ulottuvaan heterogeeniseen alueeseen (Pándi 1995, 23). Hiukan paradoksaalisesti voi olettaa, että kulttuurinen »kolmas» tulee olemaan elinvoimainen myös ja ehkä erityisesti mahdollisten EU-jäsenyyksien jälkeen.

Skeptisyys Länttä kohtaan EU- ja NATO-projektien pitkittyessä ja markkinatalouden näyttävässä nurjatkin puolensa on kasvanut. Objekttiivinen alueellistuminen, jota nyt selvimmän edustaa sosioekonominen välivyöhyke rikkaan EU-lännen ja köyhien itälaavien välissä, ei ole jäänyt historiaan. Vakavia vaihtoehtoja Länteen orientoitumiselle, kuten kolmannen Euroopan uusia malleja, ei ole näkyvästi esitetty (Hatschikjan 1994, 60), mutta julkisessa keskustelussa alueellisen yhteistyön tiivistäminen on saanut kannatusta (esim. Dimants 1994; Pleckaitis 1994). Kommentaattori Petr Placák esitti *Ceskýdeník* -lehdessä välissä olemisen historiaan nojautuen sekä Saksan takaiset läntiset valtiot että NATO:n pelkäsi illuusioksi. Alueellinen vaihtoehto, »ensimmäinen realiteetti», olisi »taloudellisesti vahva ja poliittisesti stabiili Keski-Eurooppa» (Placák 1994. Suom. VS).

Placák esitti myös Saksan ja Keski-Euroopan luonnollisen yhteyden ja viittasi näin epäsuorasti »näkyttömän *Mitteleuropaan*» mahdollisuuteen. Saksan rooli eurooppalaisen talouden veturina antaa sille erityisen painoarvon EU:ssa, ja sen oma politiikka painottaa idän suuntaa. Saksalaisen pääoman ja aktiviteetin voi katsoa paraikaa synnyttävän omaa kolmatta Eurooppaansa EU:n raameissa:

»Saksalainen Eurooppa paljastuu Euroopan keskustassa, jossa rajat menettävät merkityksensä. Saksalainen pääoma, historialliset suhteet, saksalaiset turistit ja osavaltioiden alueelliset politiikat tulevat kutomaan *Mit-*

teleuropan. Saksan valtio ei halua julistaa tässä asiassa mitään projekteja – ei nimiä, ei virallista *Mitteleuropaa*. Mitä vähemmän poliitikkojen puhetta, sitä enemmän tulee tapahtumaan, kun liikemiehet, taloustieteilijät, intellektuellit ja ruohonjuuritaso puhuvat.» (Wæver 1993, 31. Suom. VS).

LÄHTEET

- Dimants, Ainars (1994): Lettland in der westlichen Gemeinschaft: fünf Minuten vor zwölf. *Osteuropa-Archiv* Nr. 6, s. A319–A321.
- Garton Ash, Timothy (1986): Does Central Europe Exist? *The New York Review of Books*, 9 October.
- Garton Ash, Timothy (1994): *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent*. Vintage Books, New York.
- Glenny, Misha (1990): *The Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy*. Penguin Books, London.
- Harle, Vilho (1991): *Hyvä, paha, ystävä, vihollinen*. Rauhankirjallisuuden edistämisseura, Jyväskylä.
- Hatschikjan, Magarditsch (1994): Foreign Policy Reorientations in Eastern Central Europe. *Aussenpolitik* Nr. 1, s. 52–60.
- Havel, Václav (1990): Euroopalla on ainutlaatuinen tilaisuus. *Helsingin Sanomat* 23.3.1990.
- Hovi, Kalervo (1975): *Cordon sanitaire or barrière de l'est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*. *Annales Universitatis Turkuensis* B 135, Turku.
- Hovi, Kalervo (1984): *Alliance de revers: Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921*. *Annales Universitatis Turkuensis* B 163, Turku.
- Jelavich, Barbara (1989): *History of the Balkans: Twentieth Century*. Cambridge University Press, New York.
- Kann, Robert A. (1977): *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*. University of California Press, Berkeley.
- Kundera, Milan (1984a): The Tragedy of Central Europe. *New York Review of Books*, 26 April.
- Kundera, Milan (1984b): A Kidnapped West or a Culture Bows Out. *Granta* No. 11, s. 95–118.
- Kundera, Milan (1992): *Kuolemattomuus*. WSOY, Porvoo.
- Lehti, Marko (1994): *Reunavaltioyhteistyön mahdollisuus ja mahdottomuus: Pyrkimys alueelliseen integraatioon 1918–1926*. Yleisen historian lisensiaatintutkimus, Turun yliopisto.
- Lövei, Pál (1993): Celebrating the Central European Baroque. *The Hungarian Quarterly* No. 131, s. 141–156.
- Magris, Claudio (1993): Danube and Post-Danube. *The Hungarian Quarterly* No. 131, s. 71–82.
- Martinsen, Kåre Dahl (1994): Václav Klaus und die politische Stabilität in der Tschechischen Republik. *Osteuropa* Nr. 11, s. 1057–1069.

- Masaryk, T.G. (1922): *Das Neu Europa: Der slavische Standpunkt*. C.A. Schwetschke & Sohn, Berlin.
- Matvejevic, Predrag (1989): Central Europe Seen from the East of Europe. Teoksessa George Schöpflin and Nancy Wood (eds), *In Search of Central Europe*. Polity Press, Padstow. s. 183–190.
- Mylly, Juhani (1979): Agraari puolueiden Eurooppa ja maalaisliitto maailmansotien välisenä kautena. *Historiallinen Aikakauskirja* No. 1, s. 11–23.
- Naumann, Friedrich (1915): *Mitteuropa*. Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin.
- Paasi, Anssi (1986): Alue yhteiskuntamaantieteen tutkimuskohteena: eräs näkökulma. Teoksessa *Maantiede ja ihminen: Suomen maantieteilijäpäivät 1985*. Tampereen yliopisto, Aluetieteen laitos, Sarja A:6, Tampere. s. 23–38.
- Pándi, Lajos (összeállította) (1995): *Köztes-Európa: Térképgyűjtemény*. Osiris-Századvég, Budapest.
- Placák, Petr (1994): Die Sicherheit des tschechischen Staates. *Osteuropa-Archiv* Nr. 6, s. A341–A343.
- Pleckaitis, Vytautas (1994): Wir können nicht hoffen, hinter einem von anderen Mächten aufgerichteten Sicherheitszaun ohne Sorgen zu leben, wenn wir selbst nicht eine gemeinsame Sprache mit unseren Nachbarn finden. *Osteuropa-Archiv* Nr. 6, s. A326–A327.
- Romsics, Ignác (1993): The Danube Region: A Troubled Past and Options for the Future. *The Hungarian Quarterly* No. 129, s. 14–20.
- Saarikoski, Vesa (1994): Väli-Eurooppa: geokulttuurinen ja historiallinen näkökulma Venäjän ja Saksan välisen Euroopan nykytilaan. Teoksessa Jyrki Kähkönen (toim.), *Euroopan murroksia*. Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, Tutkimuksia No. 55, Tampere. s. 97–140.
- Saarikoski, Vesa (1995a): Historian murros ja alueellisuus. Teoksessa Timo Soikkanen (toim.), *Lähihistoria: Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 1, Turku. s. 81–103.
- Saarikoski, Vesa (1995b): Regional Alternatives: The Breaking of the Europe Between? Teoksessa Clive Archer and Olli-Pekka Jalonen (eds), *Changing European Security Landscape*. Tampere Peace Research Institute, Research reports No. 63, Tampere. s. 228–256.
- Schwarz, Egon (1989): Central Europe: What It Is and What It Is Not. Teoksessa George Schöpflin and Nancy Wood (eds), *In Search of Central Europe*. Polity Press, Padstow. s. 143–156.
- Schöpflin, George (1989): Central Europe: Definitions Old and New. Teoksessa George Schöpflin and Nancy Wood (eds), *In Search of Central Europe*. Polity Press, Padstow. s. 7–29.
- Schöpflin, George and Nancy Wood (eds) (1989): *In Search of Central Europe*. Polity Press, Padstow.
- Szücs, Jenő (1983): The Three Historical Regions of Europe: An Outline. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* No. 29, s. 131–184.
- Vaculík, Ludvík (1990): Johdatus Keski-Eurooppaan. Helsingin Sanomat 11.2.1990.
- Wæver, Ole (1993): Culture and Identity in the Baltic Sea Region. Teoksessa Pertti Joenniemi (ed.), *Cooperation in the Baltic Sea Region*. Taylor & Francis, London. s. 23–48.
- Wirsing, Giselher (1932): *Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft*. Eugen Diederichs Verlag, Jena.
- Zeman, Zbyněk (1990): *The Masaryks: The Making of Czechoslovakia*. I.B. Tauris, London.